

ЕКОНОМІКА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСТВА

*Стеченко Д.М.,
професор кафедри регіонального
та муніципального управління
Хмельницького інституту регіонального
управління та права,
доктор економічних наук, професор*

НАУКОВА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В СФЕРІ ТУРИЗМУ

Кластери як інтегровані утворення підприємств, фірм, організацій, установ, діяльність яких знаходиться в одній сфері бізнесу, є глобальним явищем. Вони існують як у розвинених, так країнах, що розвиваються, а також у країнах з перехідною економікою.

Процес роздержавлення та приватизації в Україні спричинив розрив економічних та виробничо-технологічних зв'язків, породив різноманіття форм власності, що в сукупності за умов становлення ринкових відносин потребує використання світового досвіду з практики створення територіальних виробничих послугових об'єднань, які отримали назву кластер¹.

У фаховій літературі визначення поняття має часткові розбіжності, але характерною ознакою його сутності є об'єднання окремих елементів та компонентів в єдине ціле для виконання у взаємодії певної функції або реалізації певної мети.

З погляду Майкла Портера кластер – це зосередження в географічному регіоні взаємозв'язаних підприємств та установ у межах окремої галузі². Далі М.Портер доповнює визначення тим, що кластери охоплюють значну кількість різного роду підприємницьких структур, важливих для посилення конкурентоспроможності, а саме: постачальників спеціального обладнання, нових технологій, послуг, інфраструктури, сировини, додаткових продуктів тощо. Крім того, багато кластерів включають урядові та інші установи такі, як університети, центри стандартизації, торгові асоціації, що забезпечують спеціальне навчання, освіту, інформацію, дослідження і технічну підтримку³.

Дещо інше бачення функції кластеру подає американський економіст Вольфганг Прайс, стверджуючи, що: Створення кластерів та запровадження кластерної моделі поведінки підприємств способом відновлення довіри між урядом і бізнесом та трансформації ізольованих фірм у підприємницьку спільноту⁴.

В результат вивчення досвіду кластеризації в багатьох країнах світу. С. Соколенко дійшов до висновку, що кластерами слід вважати регіональну групу взаємозалежних компаній та асоційованих інститутів у певній галузі, які пов'язані спільними цілями і доповнюють один одного⁵.

¹ Стеченко Д.М. Кластеризація підприємств в умовах формування конкурентного середовища // Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць / Київський нац. ун-т м. Тараса Шевченка, 2003. Вип. 2. – С. 135.

² Портер М.Э. Конкуренция: Учебное пособие. Пер. с англ. М.: Вильямс, 2001. – С. 78.

³ Там само. – С. 79.

⁴ Прайс Вольфганг. Роль недержавної організації як рушій перетворень // Перспективи дослідження. – 1999. – № 2. – С. 4.

⁵ Соколенко С. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999. – С. 344.

За своєю сутністю кластер – це територіально-господарське взаємозумовлене поєднання базових, суміжних, допоміжних і обслуговуючих підприємств. Внаслідок науково обґрунтованого підбору поєднання підприємств, організацій та установ відповідно до природних, соціально-економічних умовами регіону, з його транспортним економіко-географічним положенням, досягається певний економічний ефект.

У багатьох опублікованих роботах щодо системи господарства Радянського Союзу було достатньо обґрунтовано поняття територіально-виробничого комплексу. Сутність його зводилась до того, що це поєднання підприємств і установ, для якого територіальна спільність його компонентів – додатковий фактор підвищення економічної ефективності за рахунок: а) значних сталих взаємних зв'язків (особливо зв'язків інформаційних) ритмічності виробничого процесу; б) скорочення транспортних затрат; в) раціонального використання всіх видів місцевих ресурсів і більш сприятливих умов для маневрування ними; г) створення оптимальних умов для поєднання галузевого (міжгалузевого) планування і управління з територіальним плануванням і управлінням⁶.

Таке розширене тлумачення територіально-виробничого комплексу закріпилося у науковій російській і українській літературі, в практиці господарського планування районного планування.

В Україні назріла необхідність становлення науково обґрунтованих інтегративних кластерних структур на локальному та регіональному рівнях, адекватних новій структурі власності.

Це зумовлює актуальність дослідження економічної доцільності взаємодії підприємств, організацій, установ, закладів у формі кластерів, а також необхідність на науково-методичних засадах розробки запровадження кластерних логіко-структурних моделей.

Багато аспектів, що пов'язані з формуванням різних моделей кластерів, поки що не мають достатнього теоретичного обґрунтування і вимагають широкого кола спеціальних наукових досліджень.

Поряд із зв'язками другий найважливіший аспект дослідження сфери туризму та потенційних кластерних утворень – вивчення їх структури. Без знання структури не можна дістати уявлення про об'єкт як систему, розв'язати на належному рівні проблеми його формування, функціонування, розвитку, прогнозування та оцінки ефективності.

Якісна специфіка сутності кластерів, як систем, пізнається через розкриття їх структури.

Знання структури кластеру як системи – це знання закону, за яким утворюються елементи системи та взаємозв'язки між ними. Явище вважається збагнутим, якщо знайдена його структура.

Структура є інваріантним (незмінним) аспектом системи будь-якої природи, вона відбиває внутрішню будову. Будову кластерів у сфері туризму визначають залежно від складу елементів та сукупності зв'язків (відношень) між ними. Кожний зв'язок (відношення) розкривається своїм найменуванням та переліком елементів, що його формують. Тому багато дослідників називають структурою мережу зв'язків між елементами системи, тим самим конкретизуючи поняття внутрішньої будови.

Широке розуміння структури дає більш конструктивне уявлення про всю сукупність зв'язків (відношень) елементів у системі. У системній інтерпретації структури закладені більші інформаційні можливості. Зокрема в сфері туризму вона створює передумови для застосування методів загальної теорії кластерних систем, дослідження операцій в їх аналізі з метою глибокого розуміння сутності механізму формування та оптимізації Широке тлумачення структури

⁶ Алаев Э. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983.- С. 212

кластерних утворень у сфері туризму – важлива умова підготовки стрункої концепції зв'язків та відношень між їх елементами. Зв'язки та відношення поділяються в кластерних утвореннях на так класи:

- 1) відношення компонентної належності;
- 2) функціональні зв'язки;
- 3) територіальних відношень;
- 4) організаційно-управлінських відношень.

Розглядаючи відношення тільки одного з класів, приходимо до понять часткових структур: компонентної, територіальної, організаційної. Часткові структури інтегруються в одне ціле у загальній інтегративній структурі. Остання являє собою повну сукупність зв'язків і відношень в такій системі як кластерне утворення.

Концепція інтегративної структури не заперечує доцільність вивчення часткових структур, а лише підтверджує взаємодоповнюваність та взаємопов'язаність отримуваних при цьому результатів. На сучасному рівні розвитку теорії кластеризації в сфері туризму безпосередньо вивчаються в основному лише часткові структури. Вони є засобом пізнання інтегрованої структури.

Будь-яке кластерне утворення як система, крім внутрішньої будови, включає в себе дію (функціонування). Отже, структура є лише деякою частиною, точніше аспектом (проекцією) системи. Тому не можна повною мірою отожднювати тлумачення структури, як сукупності усіх зв'язків, відношень, елементів системи, по суті, з самою системою. Структура – це система, точніше знімок, інваріантний аспект, а система – це не тільки структура, а ще й дії перетворення, функціонування, розвиток.

Кожне кластерне утворення сфери туризму може мати єдину інтегративну багатокомпонентну структуру. Компонентами є територіальна, функціональна, компонентна та організаційно-управлінська структури.

Сфера туризму як інтегрована система складається з різноякісних елементів. Первинним елементом системи визначається об'єкт, що підлягає подальшому розчленуванню в рамках поставленого завдання.

Обґрунтування виділення первинних елементів – складний відповідальний етап дослідження. Рівень проробки цього етапу багато в чому визначає логічну стрункість концепції створення кластерів у сфері туризму та конструктивність.

У сфері туризму взаємодіють точково-ареальні лінійні елементи. До перших належать виробничі підприємства, установи сфери обслуговування, селітебні (розселенські) та природні об'єкти; до других – транспортні магістралі, мережі газо-, тепло-, електро- та водопостачання, водовідведення та інші спеціальні комунікації.

Одночасне спільне вивчення всієї сукупності лінійних точково-ареальних елементів в їх функціонально-територіальній взаємодії – надто складне завдання, яке поки що розв'язати не можна. Для цього не розроблені відповідні методи досліджень, важко забезпечити збір усієї необхідної інформації. Виходячи з цього, елементи (компоненти) розглядають окремо.

Лінійні елементи забезпечують той чи інший вид прямого функціонального зв'язку між точково-ареальними. Їх можна вважати матеріальним втіленням цього зв'язку. Мережа лінійних елементів набирає значення вторинної щодо мережі точково-ареальних, хоч в окремих випадках вона може бути умовою виникнення окремих точкових елементів. Щодо точково-ареальних елементів, то характер їх взаємодії істотно залежить від їх якісної визначеності. Теж саме можна сказати про їх територіальні поєднання. Це зумовлює необхідність розчленування цієї сукупності елементів сфери туризму на складові компоненти.

Кожна компонента являє собою множину відносно однакісних елементів сфери туризму. Їх однакісність проявляється у спільності функцій, які вони виконують, субстрактній подібності елементів однієї компоненти.

Для опрацювання теорії кластеризації в сфері туризму, на нашу думку, необхідно мати більше компонент:

- 1) виробничу;
- 2) обслуговування в сфері туризму;
- 3) науки проектування;
- 4) підготовки кадрів;
- 5) управління;
- 6) селітебну;
- 7) природно-рекреаційних об'єктів;
- 8) природоохоронних об'єктів.

Виділення такої кількості компонент дає можливість детальніше і чіткіше характеризувати функціональну взаємодію їх, як в цілому в сфері туризму, так власне в утворюваних кластерах.

Окремі елементи сфери туризму об'єднуються у систему на основі зв'язків між ними. Ці зв'язки відіграють визначальну роль при виділенні структурних блоків кластеру. Сутність його територіально-функціональної структури також визначається за допомогою зв'язків.

Поняття зв'язок означає, що одне явище існує або розвивається у певній залежності (підпорядкованості) від іншого, зв'язок зумовлює взаємні обмеження поведінки (функціонування) елементів. Територіально-функціональні зв'язки – це результат і форма прояву суспільного, зокрема територіального, поділу праці.

Виділення конкретних видів зв'язків у сфері туризму здійснюється на основі глибокого аналізу категорій спеціалізації, кооперування, комбінування з урахуванням регіональних особливостей попиту, пропозицій та розширеного відтворення.

Для відображення всебічних зв'язків у сфері туризму необхідно провести аналіз процесів функціонування елементів різних компонент, узагальнення можливих способів їх взаємодії між собою. Це насамперед:

- зв'язки в процесі використання курортно-рекреаційних ресурсів;
- зв'язки забезпечення умов функціонування туристичної інфраструктури та використання туристичного продукту;
- зв'язки використання кваліфікованої робочої сили;
- зв'язки використання туристичної інфраструктури за участю виробничих об'єктів, установ науки, обслуговування, управління, селітебних елементів;
- рекреаційні зв'язки, що формуються у процесі взаємодії селітебних елементів або місць застосування праці з природними об'єктами. Вони виникають під час переміщення людей від житлових зон до місць відпочинку і можуть мати безпосередній і опосередкований характер;
- зв'язки обслуговування і потоки кінцевих споживчих продуктів і послуг виникають між закладами обслуговування, селітебними елементами, а також місцями застосування праці;
- зв'язки використання природних об'єктів, оскільки вони спрямовані на використання в курортно-рекреаційній діяльності певного виду природного ресурсу;
- зв'язки з підготовки підвищення кваліфікації кадрів, що зумовлено посиленням ролі людського чинника в усіх видах туристичної діяльності;
- зв'язки, що виникають у результаті наявності спільного управлінського об'єкта та об'єкта управління, що важливо для розв'язання проблеми управління кластерними утвореннями в сфері туризму;

- дуже важливо враховувати зв'язки, що виникають у результаті наявності спільного джерела екологічного впливу для розроблення заходів щодо регіонального використання природно-рекреаційного потенціалу регіонального кластеру сфери туризму.

Окремі види зв'язків взаємозумовлюють один одного. Усвідомлення цього сприятиме поглибленню уявлення про суть кожного виду зв'язків, дасть змогу виявити їх цілі поєднання за окремими елементами у формі окремих регіональних кластерів сфери туризму.

Дослідження конкретних зв'язків рідко трапляється в регіональній економіці, що зумовлено значною трудомісткістю їх аналізу, а ще більше складністю одержання необхідної інформації внаслідок неопрацьованості статистичних показників, обмеженої доступності даних.

Проте поліпшення функціонування регіональних кластерних утворень у сфері туризму на основі раціоналізації зв'язків – найбільш прямий ефективний шлях.

Стратегічним напрямком активізації підприємницької діяльності в сфері туризму стає кластеризація взаємодіючих підприємств, фірм, організацій, установ на певних територіях.

Кластерний підхід у сфері туризму активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових матеріальних ресурсів у забезпеченні якості виробництва та надаваних послуг.

Об'єднання в кластерні мережі посилює роль дрібного середнього підприємництва, дозволяє використати його інноваційний потенціал, розширює можливості виходу на світовий ринок.

У процесі створення, функціонування кластерів у сфері туризму уже сьогодні гнучко використовуються різні схеми інвестування, розподілу доходів і прибутків, що забезпечують баланс інтересів учасників стосовно до кожної конкретної ситуації.

З певною умовністю можна класифікувати створення кластерів за трьома напрямками їх генезису:

Перший – горизонтальна, тобто внутрішньогалузева, міжгосподарська кооперація підприємств (фірм) з метою підвищення спільного конкурентного потенціалу на ринку збуту виробленого продукту та послуг, більш активного впливу на ціни та інші умови їх реалізації, зміцнення фінансового положення.

Другий – багатопрофільна вертикальна міжгосподарська інтеграція, яка будується за принципом єдиного технологічного ланцюжка на договірній основі або з реєстрацією юридичної особи. Третій – становлення багатопрофільних кластерних утворень, що об'єднують як правило, підприємства різних галузей сфери туризму в межах компактною території, як адміністративно-територіальної одиниці.

У результаті приватизації більшість санаторіїв, пансіонатів, лікувальних закладів, курортних туристичних готелів, турбаз та інших аналогічних об'єктів перетворилися в акціонерні товариства, частина яких інтегрована в асоціативні структури. В окремих випадках акції підприємств сфери туризму викуповуються фінансово сталими компаніями, для яких такі дійства є, з одного боку, не досить дорогими, а з другого – соціально вагомими.

У цьому контексті, а також у зв'язку з тим, що зростає попит на рекреаційно-туристичні послуги, найбільш перспективний шляхом є створення в сфері туризму кластерних структур.

